

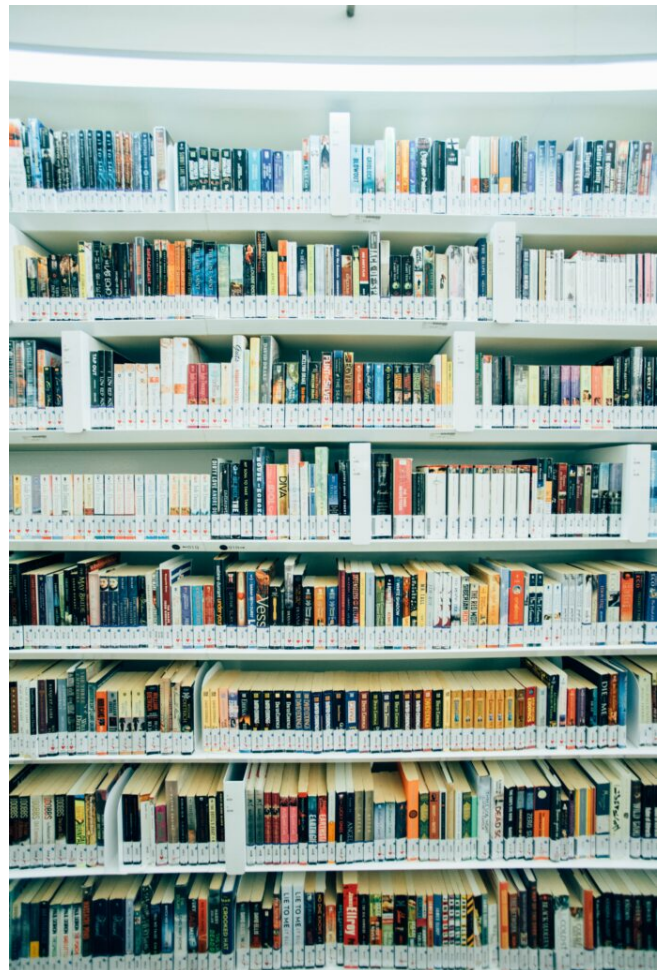
Lähdeviitteiden monet roolit

TEKSTI | Maija Merimaa, Marianne Roivas, Anna Hermiö

“Se ei ole tieteellistä tekstiä eikä sen ole tarkoituskaan olla”, puolustautui populaarin tietokirjan kirjoittanut Maria Petterson Demokraatti-lehdessä 23.9.2022 (Halonen 2022). Pettersonin kirja *Historian jännät naiset* keikkui tuolloin otsikoissa puutteellisten lähdeviitteiden ja plagiointisyytteiden takia (ks. Frilander 2022). Kirja kirvoitti keskustelua viittauskäytännöistä yleisemminkin: kuuluuko viiteapparaatti vain tieteellisiin julkaisuihin vai tulisiko kevyempienkin julkaisujen tekijöiden merkitä lähteensä? Tässä artikkelissa tarkastelemme lähdeviitteiden eri rooleja.

Lähdeviitteet ovat tieteellisen tekstin tunnuspiirre. Kotimaisten kielten keskuksen (n.d.) mukaan “Lähdeviite on tekstissä oleva viittaus julkaisuun tai muuhun lähteeseen, josta esitetty tieto on peräisin. Lähdeviite siis kertoo tekstin lukijalle esimerkiksi sen, keneltä lainattu tai referoitu ajatus on alkuaan peräisin.” Tutkimusmaailmassa tarkan viittaamisen klassisia perusteluja ovat **tarkistettavuus** ja **vertailtavuus**. Toimiva viiteapparaatti kertoo asioiden ja jopa virkkeiden tasolla taloudellisesti, luotettavasti ja selkeästi tiedon alkuperän: mikä osa tekstistä on aiemmasta tutkimuksesta ja mikä kirjoittajan omaa analyysiä, päätelmiä tai pohdintaa? Viitteen avulla lukijalla on mahdollisuus varmistaa, onko kukin lähde todella olemassa ja onko sitä referoitu oikein.

Lähdeviitteet antavat **arvoa aikaisemmille kirjoittajille**. Lähteiden käyttäminen ei silti tarkoita tottelevaista toistoa. Tieteellinen tieto on luonteeltaan kumuloituvaa, ja samoin tieteelliset tekstit rakentuvat keskustellen aiemman tietoperustan kanssa. Sukunimi–vuosi-järjestelmien sisäviitteet tai numerointiin perustuvat ala- tai loppuviitteet antavat tieteellisen tekstin kirjoittajalle vertauskuvallisesti ilmaistuna ponnahduslaudan ja selkänöjan. Kirjoittaja

Kuva: Chuttersnap on Unsplash

voi hakea lähteistään tukea omille tulkinnoilleen ja argumenteilleen sekä pohjustaa niiden avulla terminologisia ja käsitteellisiä valintojaan – ja vaikkapa haastaa lähteensä tai osoittaa erimielisyyksiä niiden välillä (Roivas & Karjalainen 2013: 53–54).

Ei ole ollenkaan yhdentekevää, ketkä kirjoittaja päästää tekstissään ääneen. Viitteet ilmaisevat, miten hyvin kirjoittaja tuntee omaan tieteenalaansa liittyvää keskustelua. Lähdeluettelo paljastaa lukijalle aina tekstin **henkisen maiseman**. Taitava kirjoittaja ei tee sitä virhettä, että kohtelisi alan meritoituneiden tutkijoiden artikkeleita ja monografioita ja konsulttien bloggauksia samanarvoisina lähteinä tekstilleen. Tiedolla on hierarkiansa. Jos on tarpeen ammentaa tutkitun tiedon ulkopuolelta tai toisaalta naapuritieteenalalta, tekstissä on hyvä tuoda se esille: *Järjestön X edustajan mukaan... Sosiaalipsykologian professori se-ja-se on toisaalta väittänyt, että...*

Lähdemerkinnät laajemman yleisön julkaisuissa

Lähdeviitteet kuuluvat konventiona ennen kaikkea tieteellisen kirjoittamisen genreen, jota julkaisevat tiedekustantamot, yliopistot ja paljolti myös ammattikorkeakoulut. Viitteitä käytetään myös ammattikorkeakoulujen ammatillisille tai suurelle yleisölle suunnatuissa julkaisuissa.

Kuten Karoliina Sjö (2021) painottaa arviossaan Maria Pettersonin *Historian jännistä naisista*, tietokirjat on yleisesti tapana varustaa lähdeluettelolla. Jos lähdetiedot ovat puutteelliset, julkaisun genrejaottelu ja tiedon todenperäisyyden arviointi näyttäytyvät ongelmallisina. Kuten Sjö (emt.) kirjoittaa: “Varsinkin aikakaudella, jolloin esimerkiksi erilaiset tahattomasti tai tahallisesti vääristellyt ja virheelliset tiedot leviävät ympäri maailmaa etenkin internetin välityksellä ja aiheuttavat muun muassa polarisaatiota suhteessa tutkittuun tietoon, on tärkeää voida arvioida kertomusten ja lähteiden luotettavuutta.”

Vaikka tiede- ja tietokirjat eroavat genreinä toisistaan, niiden väliset suhteet ja rajamaas voivat olla Sjön (2021) mukaan häilyviä. Haasteellinen tilanne voi tulla eteen esimerkiksi oppikirjan kirjoittajalla, joka joutuu – mahdollisesti kustantajansa kanssa – linjaamaan teoksensa lähteistyksen tapaa eli sitä, tarvitaanko viitteet vai riittäisikö pelkkä lähdeluettelo. Joka tapauksessa kiusallisen epämääräistä on kirjoittaa: “tutkimusten mukaan...”, jos ei ilmaise, mihin tutkimukseen tai tutkimuksiin viittaa.

Lähteisiin viittaamisesta on käyty keskustelua jopa kaunokirjallisuudessa. Nykyisin ei olekaan aivan harvinaista, että kiistatta romaaniksi luokiteltavan teoksen lopussa osuu silmiin kohta “Lähteet”. (ks. Rantama 2022.) Kohuja plagioinnista tai ainakin taustatiedon epämääräisestä esillepanosta on nähty tälläkin kentällä, kun romaanin sivuilta on löytynyt vaikkapa silkkaa Wikipediaa. Sanataiteen maailmassa sitaattioikeus antaa toki mahdollisuuden lainata esimerkiksi toisen kirjoittamaa proosaa tai runoa silloin, kun sillä haluaa perustella omia näkemyksiä, kritisoida toisen näkemystä tai havainnollistaa jotakin asiaa. Sitaattia ei kuitenkaan saa käyttää vain koristeena tai tuomaan omalle tekstille lisäarvoa. (Sanasto 2018.)

Viittaaminen on eettinen kysymys

Lähdeviitteiden käyttöön ei löydy oikeaa ja yksiselitteistä vastausta tekstilajeja tarkastelemalla – niin epämääräisiä ja liukuvia ovat eri genrejen rajat. Säännellyintä ja vakiintuneinta lähteiden käyttö on tieteellisissä teksteissä, mutta mitä populaarimpaan suuntaan liikutaan, sitä vaihtelevimmiksi käytännöt muuttuvat. Miten- ja missä-kysymysten sijaan on syytä katsoa myös pinnan alle: lähteiden käytön etiikkaan.

Sanna Nyqvistin (2022) sanoin: ”Tietokirjoittaminen on aina yhteistyötä, kollaboraatiota, vaikka toiselta osapuolelta ei suostumusta kysyä (eikä tarvitsekaan kysyä). Vapaan tiedon käytön lähtökohtana on kunnioitus tuon työn tekijöitä kohtaan ja ymmärrys heidän asemastaan.”

Kunnia sille, jolle kunnia kuuluu. Tähän lähteiden käyttöön liittyvään vanhaan toteamukseen, oikeastaan vaatimukseen, kiteytyy syvä viisaus, joka on kelpo ohjenuora kaikille kirjoittajille. Sen noudattaminen edellyttää kirjoittajalta **ammattitaitoa**: eri viittaustavat ja -tilanteet on tunnettava. Lisäksi se edellyttää **tarkkuutta**: vaikka olisi lukenut sadoittain teoksia, tiedon alkuperän on löydettävä jostain. Se ei saa sekoittua kirjoittajan mielessä joksikin yleiseksi tiedoksi, joka ei tarvitse sen kummempia viitteitä. Kolmantena vaatimuksena on **rehellisyys**: tämä osa on jonkun muun aikaansaannosta, tämä omaani.

Neljänneksi nostamme esiin **avoimuuden ja luottamuksen**: lukijan tulee voida luottaa siihen, että viitteet on merkitty oikein ja kunniaa jaetaan asianmukaisille tahoille. Tässä kohtaa lukijakunta on usein armoton: jos tekstistä paljastuu lähteisiin liittyvä virhe tai laiminlyönti, koko teos asettuu kyseenalaiseen valoon.

”Viite- ja lähdetietojen puuttuminen hävittää näkyvistä myös tiedon rakentumisen; mahdollisesti vuosikymmeniä tehty tieteellinen tutkimustyö jää näkymättömäksi. Tämä ei ole eettisesti kovin kestävä.” (Sjö 2021). On totta, että tietoa ei voi kukaan omistaa. Siksi **eettinen velvoite** kunnian osoittamisesta onkin entistä velvoittavampi. Se on tiedettä ja tietoa käyttävän yhteisön yhteinen perussopimus, jonka noudattamatta jättäminen osuu tiedonvälityksen syvimpään ytimeen.

Sjö vaatii myös kustantajia ottamaan vastuuta tietokirjallisuuden etiikasta. On totta, että eettiseen tiedon tuottamiseen ja siitä käytävään keskusteluun osallistuu koko yhteisö – niin kirjoittajat, kustantajat kuin lukijat.

Viime vuodet ovat muuttaneet käsityksiämme tiedosta ja sen luotettavuudesta. Aihe nousee tuon tuostakin keskusteluun, joten on ymmärrettävää, että myös tietokirjojen lähteistykseen periaatteista keskustellaan. Disinformaatio ja totuuden jälkeinen aika – tällaiset ilmaisut ja ilmiöt ovat tehneet lukijoista tarkempia ja vaativampia. Halutaan tietää, mistä tieto on ja voiko siihen luottaa. Tämän keskustelun voi nähdä hyvin tervehdyttävänä.

Viittaaminen osoittaa myös sen, mitä uutta sinä

tuot keskusteluun

Olemme edellä tuoneet esiin lähdeviitteiden merkityksen tekstin luotettavuuden takaajana sekä oikeutettuna kunnianosoituksena idean alkuperäisille esittäjille. Näin lopuksi käänämme perinteisen näkökulman pääläelleen ja tarkastelemme viittaamista yhtenä keinona nostaa esiin **omaa kontribuutiota**.

Viittaukset kertovat, mikä tekstissä on lainattu ja mistä. Samalla hyvin lähteistetyssä tekstissä viittauksen puute kertoo huomion olevan tekijöiden oma. Siten, kuten Sanna Nyqvist (2022) toteaa, ”viittaamalla ei vain jaeta kunniaa toisille, vaan viestitään myös siitä, mikä on omaa ja erityistä.” Mikäli viitteitä ei ole, jää lukijalle hämäräksi, mikä on kyseisen tekstin oma kontribuutio.

Lainausten tunnustaminen ei myöskään vähennä kenenkään asiantuntijuutta, vaan päinvastoin, viittaukset kertovat lukijalle tekijöiden **asiantuntijuuden** perustan ja ilmaisevat näiden **perehtyneisyyden** aiheeseensa. Vaikka itsetarkoituksellinen viittaaminen voi – etenkin ammatillisissa ja yleistajuisissa julkaisuissa – raskauttaa tekstiä tarpeettomasti, on punnittu lähteiden käyttö kirjoittajalle meriitti.

Lopuksi: kaikki tai ei mitään?

Akateeminen viiteapparaatti voi olla tottumattomalle raskas, eikä tarkka viittaaminen aina sovi rennolla otteella erilaisista lähteistä inspiroituneeseen tekstiin. Ylenpalttiset viitemerkinnät saattavat esimerkiksi muuttaa nopeasti hotkaistavan bloggauksen vaikeaselkoiseksi viiteviidakoksi, ja onkin usein hyväksyttyä viitata kevyemmissä teksteissä akateemisia tekstejä rennommin. Tällöin tarkan viitteistykseen sijaista voi esimerkiksi laittaa tekstin loppuun sijoitettu listauksen sen syntyyn vaikuttaneista teoksista.

Toisaalta tarkat viitteet eivät välttämättä poissulje tekstin sujuvaa kuljetusta, sillä lähteet voi merkitä monin eri tavoin. Esimerkiksi suurelle yleisölle suunnatuissa tietokirjoissa, joissa lukijan ei oleteta tuntevan aiempaa keskustelua taikka keskustelijoiden nimiä, lähdeviitteet sijoitetaan usein ala- tai loppuviitteisiin. Tällöin lähdetieto on sitä kaipaavan lukijan saatavilla, mutta samalla ”ylimääräiset” nimet eivät keskeytä tarinaa. Tällainen lähteistys ei ole välttämättä akateemista metodia kevyempi, vaan päinvastoin ala- ja loppuviitteet tarjoavat samalla tilaa myös lähteiden taustojen ja käytön avaamiselle (ks. Nyqvist 2022).

Tiedejulkaisuilla, ammatillisilla teksteillä ja populaareilla tietokirjoilla on kullakin omat tehtävänsä ja yleisönsä. Tekstiä kirjoittaessa tulee keskittyä siihen, millainen teksti lukijaa palvelee ja mikä tieto on hänelle olennaista. Esimerkiksi yleistajuisen tietokirjan lukija sivuuttaa huoletta akateemisten koulukuntien väliset kiistat, kun taas tiedejulkaisun lukijalle tieto siitä, kuka jotain sanoo, voi olla yhtä merkittävä kuin se, mitä sanotaan. Siksi viittaamisen tarkkuus ja tyyli tuleekin valita julkaisun mukaan, mutta kokonaan siitä ei toisten työn päälle rakentuissa teksteissä sovi luopua.

Kirjoittajat:

- Maija Merimaa, VTM, suunnittelija Laurea-ammattikorkeakoulun julkaisupalveluissa ja Laurea Julkaisut -sarjan päätoimittaja.
- Marianne Roivas, FT, Metropolia Ammattikorkeakoulun suomen kielen ja viestinnän lehtori, kokenut julkaisujen toimittaja ja tämän vuoden esikoiskirjailija.
- Anna Hermiö, FM, viestinnän asiantuntija Haaga-Helia ammattikorkeakoulussa.

Lähteet:

- Frilander, A. 15.9.2022. "Voisi pitää vähättelynäkin" – Tutkijat pahastuivat, kun menestyskirja historian jännistä naisista jättää heidän työnsä varjoon. Helsingin Sanomat. 16.10.2022. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000009064263.html>
- Halonen, E. 22.9.2022. Journalisti-lehden päätoimittajaa Maria Petterssonia syytetään plagioinnista – näin hän vastaa arvosteluun. Demokraatti. 16.10.2022. <https://demokraatti.fi/journalisti-lehden-paatoimittajaa-maria-petterssonia-syytetaan-plagioinnista-nain-han-vastaa-arvosteluun/>
- Kotimaisten kielten keskus. n.d. Kielitoimiston ohjepankki: Lähdeviitteet. Viitattu 4.11.2022. <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/ohje/11>
- Nyqvist, S. 19.9.2022. Tiedon alkuperä ja reilu käyttö – lähteistä kertomiselle on monia tapoja luovassa tietokirjallisuudessa. Kritiikin uutiset. 16.10.2022. <https://www.kritiikinuutiset.fi/2022/09/19/tiedon-alkupera-ja-reilu-kaytto-lahteista-kertomiselle-monia-tapoja-luovassa-tietokirjallisuudessa>
- Rantama, V. 28.10.2022. Juha Hurmeen uutuuksien kansakoulussa traumatisoituneen pojan kosto. Helsingin Sanomat. 2.11.2022. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000009154386.html>
- Roivas, M. & Karjalainen, A. L. 2013. Sosiaali- ja terveysalan viestintä. Helsinki: Edita.
- Sanasto. 2018. Sitaattioikeus eli miten tekstiä saa lainata. Viitattu 19.10.2022. <https://www.sanasto.fi/sitaatti/>
- Sjö, K. 2021. Pitääkö historian olla jännää, jotta se kiinnostaa – ja minkä kustannuksella? Ennen ja nyt 21 (2). Viitattu 19.10.2022. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.102406>

URN <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022110964979>

Maija Merimaa

maija.merimaa(at)laurea.fi
suunnittelija, laurea-ammattikorkeakoulu

Marianne Roivas

marianne.roivas(at)metropolia.fi

lehtori, Metropolia Ammattikorkeakoulu

Anna Hermiö

anna.hermio(at)haaga-helia.fi

viestinnän asiantuntija, Haaga-Helia ammattikorkeakoulu

avoimuus

kirjoittaminen

luotettavuus

lähdeaineisto

viitteet